

Jonas Šečkus, MB „Geologo kelionės“

GEOLOGINIS TURIZMAS LIETUVOJE IR SENOSIOS TOTORIŲ BENDRUOMENĖS SAŠAJOS SU GEOLOGIJA

MB „Geologo kelionės“ veiklą vykdo nuo 2018 m. birželio. Ši įmonė organizuoja vienadienes temines ekskursijas Lietuvoje, taip pat temines keliones (ilgesnes nei vienos paros) į užsienio šalis. Pagrindinis įmonės veiklos tikslas – supažindinti visuomenę su geologijos mokslo pasiekimais, geologiniais paminklais, kurie turi ne tik estetinę, bet ir reikšmingą mokslinę vertę, atskleisti geologijos mokslo praktinę ir edukacinę reikšmę. Geologija tiria Žemės kaip planetos kilmę, sandarą, formą, sudėtį, istoriją, jos gelse ir paviršiuje vykstančius ir vykusius procesus, reiškinius, jų padarinius, turėjusius

įtakos Žemės raidai, taip pat geodinaminius procesus, kurie keitė ar keičia Žemės paviršių ir gelmes, atkuria gyvybės evoliuciją ir Žemės praeitį pagal sluoksniuose palaidotų organizmų liekanas (Enciklopedinis..., 2009). Tik išmanydama šiuos procesus, suprasdama jų veikimo dėsninumus ir numatydama pasekmes žmonija gali eksploatuoti naudingąsias iškasenas (kietąsias, skystas ir dujines), apsirūpinti vandeniu, statyti statinius, spręsti daugelį užterštumo problemų, apskritai vykdyti ir planuoti savo ūkinę veiklą (Šečkus, 2019). Plačiaja prasme MB „Geologo kelionės“ galima apibūdinti kaip temines geologines ekskursijas bei keliones vykdančią įmonę. Jų metu daugiausia dėmesio skiriama gamtiniams procesams (tektoniniams, glacialiniams, fluvialiniams), paleogeografinėms sąlygoms aiškinti. Tuo siekiama, kad žmonės suprastų, jog geologija yra Žemės istorijos mokslas, o uolienos, nuosėdos ir nuogulos yra tyrimų objektas, galintis šią istoriją atskleisti. Daugiau tokio pobūdžio veiklą vykdančių įmonių nėra ne tik Lietuvoje, bet ir Baltijos šalyse (Latvijoje ir Estijoje), taip pat Lenkijoje, todėl MB „Geologo kelionės“ drąsiai galima laikyti šios veiklos pradininke ne tik Lietuvoje, bet ir Rytų Baltijos regione. Geoturizmas yra labai lėtai plėtojama veiklos sritis (Saarmann, 2012), kurioje geologinė informacija dažniausiai derinama su pažintinėmis išvykomis ir kultūrinių bei istorinių objektų lankymu. MB „Geologo kelionės“ stengiasi šį požiūrį keisti, savo ekskursijose remdamasi daugiausia geologijos mokslo žiniomis.

Nepaisant to, kad buvo nuspręsta teikti ir platinti geologinę informaciją, kaip ir bet kurioje veikloje atsirado tam tikrų išimčių. Pradėjus veiklą gana netikėtai į MB „Geologo kelionės“ kreipėsi totorių bendruomenės

1 pav. Teksto autorius su Lietuvos totorių bendruomenės pirmininku prof. dr. Adu Jakubausku Keturiasdešimt Totorių kaime prie musulmonų sunitų mečetės (R. Šečkuvienės nuotr.)

atstovės Fatima Buinovska ir Zita Milkamavičiūtė. Jos pasiūlė bendradarbiauti ir parengti geologinę ekskursiją, kurios metu būtų aplankomas Keturiasdešimt Totorių kaimas, taip pat išskirtinis gamtinis istorinis paminklas – senosios totorių bendruomenės kapinės.

Lietuvos Respublikos Seimas 2021 m. paskelbė Lietuvos totorių istorijos ir kultūros metais. Tai viena iš seniausių Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų, gaila, praradusi savo kalbą ir raštą, tačiau išsaugojusi savo papročius, tikėjimą ir atmintį. Kokia svarbi

Lietuvos istorijai yra ši tautinė bendrija, puikiai iliustruoja Lietuvos totorių bendruomenės pirmininko Ado Jakubausko (1 pav.) išleisti leidiniai, kuriuose nuosekliai aprašoma Lietuvos totorių atkraustymo istorija, jų dalyvavimas LDK mūšiuose ir visuomeniniame gyvenime, o vėlesniais istorijos etapais – Lietuvos kultūrinėje, politinėje veikloje (Jakubauskas, 2018). Keturiasdešimt Totorių kaimas turi ketverias kapines, trys iš jų neveikiančios. Atokiau į šiaurės vakarus nuo kaimo apaugusios mišku išlikusios senosios kapinės (2 pav.), greičiausiai

menančios totorių apsigyvenimo šioje teritorijoje pradžią XIV a. (Jakubauskas, 2018). Šiose kapinėse galima rasti senųjų akmeninių antkapių, kurie pastatyti XV–XVIII a. Kuo šis istorinis objektas gali būti įdomus geologijos mokslui, kartu ir rengiant geologines ekskursijas?

Lietuvos geologijos tarnyboje sudarytas ir informacinėje sistemoje pateikiamas geologinių paminklų (geotopų)

2 pav. Mišku apaugusios senosios kapinės, kuriose žmonės galimai laidojami nuo XIV a. (R. Šečkuvienės nuotr.)

žemėlapis, kuriame pažymėtos atodangos, šaltiniai, fosilijų radimvietės ir kiti geologiniai paminklai, taip pat pavieniai rieduliai ir riedulynai. Rieduliai – tai įvairios formos ir petrografinės sudėties suapvalintos kietųjų uolienų nuolaužos, kurių skersmuo didesnis nei 10 cm (Tarvydas, 1994). Riedulynas – riedulių (akmenų) santalka, kraštovaizdis, kuriame labai daug riedulių. Lietuvoje su pleistoceno ledynmečių morenomis susijusiais riedulynais nuo seno garsėja Kretingos, Lazdijų, Molėtų, Skuodo, Šalčininkų, Utenos ir kt. rajonai (Enciklopedinis..., 2009). Lietuvos rieduliai naudoti jau viduramžiais. Iš riedulių buvo statomi gynybiniai įtvirtinimai, pilys (Trakų, Medininkų, Kauno, Liškiavos, Krėvos), tvirtinami piliakalnių šlaitai, tiesiami keliai. XVIII–XX a. daug jų sunaudota bažnyčių, dvarų, kitų pastatų, vienuolynų, malūnų, geležinkelių, tiltų, užtvankų statybai (Tarvydas, 1994). Sovietmečiu Lietuvoje rieduliai buvo vertinami kaip naudingoji žaliava, kiekybiškai vertinti riedulių išteklių, jie eksploatuoti. Iki 1963 m. išžvalgytas 501 riedulynas (Kavoliūtė, Skorupskas, 2016; Mikėnaitė, 2019). Iš jų buvo gaminamos statybinės

medžiagos, statomi pastatai, tiesiami keliai. Maža to, jie buvo eksportuojami į Baltarusiją, Rusiją ir Latviją, kur juos statyboms naudojo vietinės organizacijos (Tarvydas, 1994). Plečiantis žemės ūkių veiklai rieduliai buvo labai intensyviai renkami iš laukų (Kavoliūtė, Skorupskas, 2016). Vyresnio amžiaus žmonės atsimeina galalaukėse sukauptas riedulių krūvas, vėliau juos žmonės naudojo ūkinėms reikmėms. Taigi Lietuvos paviršiaus kraštovaizdis dėl intensyvios riedulių eksploatacijos smarkiai pakitęs, o natūraliai išlikusių riedulynų labai mažai (Šauklių, Kulalių, Žalvarių, Navakonių ir kt.) (Kavoliūtė, Skorupskas, 2016).

Keturiasdešimt Totorių kaimas įsikūręs į pietvakarius nuo Vilniaus ir patenka į Pietryčių lygumos geomorfologinį rajoną, Keturiasdešimt Totorių erozinės moreninės lygumos mikrorajoną (Guobytė, 2000). Nemuno ledynmečio Grūdės stadijos pabaigoje (maždaug prieš 40 tūkst. metų) tirpstančio ledo vandens srautai plovė ankstesnes (Medininkų) (prieš 190–130 tūkst. metų) ir Grūdės stadijos metu (prieš 109–40 tūkst. metų) suklostytas morenines pakilumas,

3–4 pav. Paminkliniai rieduliai su senaisiais arabiškais rašmenimis (R. Šečkuvienės nuotr.)

kurių storis čia siekia 60 ir daugiau metrų, išnešdami smulkesnes daleles (molio, aleurito, smulkaus smėlio) ir suklostydami įvairaus stambumo smėlį, o kartu su juo palikdami išplautą žvirgždą, gargždą ir riedulius.

Apie anksčiau apylinkėse buvusius riedulynus rašytinių duomenų nėra, tačiau labai tikėtina, jog jie egzistavo, o vėliau buvo sunaikinti valant paviršių, kad teritorija galėtų būti naudojama žemės ūkiui. Tiek pačiame kaime, tiek ir jo apylinkėse gausu riedulių, kuriais papuoštos pakelės, gyvenamoji aplinka, iš riedulių suręsti ir Keturiasdešimt Totorių kaime esančios medinės mečetės pamatai. Aplink kaimą dirbami laukai, daržai ir ganyklos. Norint vykdyti veiklą, be abejonės, pirmiausia reikėjo išrinkti paviršiuje slūgsančius riedulius.

Senovėje Lietuvos totoriai savo antkapiams naudojo vietinius riedulius. Tradiciškai palaidojus mirusįjį neapdirbti ir neskaldyti jie buvo statomi velionio galukojoje. Retai antkapiuose rasime užrašus (3, 4 pav.). Jie užrašyti senąja totorių kalba arabiškais rašmenimis. Kai kurie kapai įrengti ne tik pastatant paminklinį akmenį, bet ir ant žemės sudedant akmeninius apskritimus, kuriems panaudota keliasdešimt mažesnių (10–15 cm skersmens) riedulių. Senųjų totorių kapinių plotas tiksliai nežinomas (gali siekti kelis hektarus), nežinomas ir palaidotų

žmonių skaičius, taip pat paminklinių akmenų bei įkapėms panaudotų riedulių skaičius. Žinant, kad daugelis Lietuvoje esančių natūralių riedulynų yra sunaikinti, tokie antropogeniniai istoriniai riedulynai gali būti reikšmingi mokslui ir edukacijai. Juk senoji totorių bendruomenė nevezė riedulių iš kitų vietovių, juos rinko savo gyvenamosiose apylinkėse, todėl šiose kapinėse esantys rieduliai gali atspindėti anksčiau egzistavusių gamtinių riedulių sudėtį.

Mūsų nuomone, senąsias totorių kapines būtina sutvarkyti, paskelbti istoriniu geologiniu paminklu, įtraukti į geotopų sąrašą. Jose reikia atlikti archeologinius tyrimus, išsiaiškinant kapinių plotą, palaidotų žmonių skaičių, laidojimų amžių, taip pat verta atlikti riedulių petrografinius tyrimus, išskiriant vertingiausias riedulius. Šios kapinės turi būti paženklintos, sutvarkytos. Tai turi tapti gerbtinu lankytinu objektu. Tuo turėtų pasirūpinti Vilniaus rajono savivaldybė, Kultūros ir Aplinkos ministerijos, Kultūros paveldo departamentas bei Lietuvos geologijos tarnyba. Ši garbinga senoji Lietuvos tautinė mažuma savo darbais nusipelno būti nepamiršta, įamžinta ir gražiai pagerbiama, o MB „Geologo kelionės“ pažada rūpintis, kad kuo daugiau žmonių sužinotų apie šių kapinių istorinę ir gamtinę reikšmę.

LITERATŪRA

- Guobytė, R. Lietuvos kvartero geologinis ir geomorfologinis žemėlapis. *Lietuvos geologijos tarnybos fondai*. 2000, prieiga per internetą: www.lgt.lt.
- Jakubauskas, A. Keturiasdešimt Totorių kaimas – tarp istorijos ir dabarties. *Keturiasdešimt Totorių kaimo musulmonų sunitų bendruomenė* (projekto koordinatore Fatima Buinovska). Vilnius. 2018, 48 p.
- Kavoliūtė, F., Skorupskas, R. Akmenynai – sunykęs lietuviško kraštovaizdžio elementas. *Geologijos akiračiai*, 2016, nr. 1, p. 17–25.
- Kemešis, V., Linčius, A., Paškevičius, J. *Enciklopedinis geologijos terminų žodynas: lietuvių kalba su anglų, vokiečių ir rusų kalbų terminų atitikmenimis*. Ats. redaktorius J. Paškevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 650 p.
- Mikėnaitė, N. Rieduliai Lietuvoje tampa tikra retenybe: kiek iš tiesų jų turime? Žiūrėta 2019-11-02. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/grynas/aplinka/rieduliai-lietuvoje-tampa-tikra-retenybe-kiek-is-tiesu-ju-turime.d?id=80107567>.
- Saarmann, S. Geoturizmas – daugiau nei geologija. *Geologijos akiračiai*, 2012, nr. 4, p. 52–53.
- Šečkus, J. Apie geologo keliones ir mokslą, kuris tiria gamtos istoriją. Žiūrėta 2019-11-02. Prieiga per internetą: https://www.facebook.com/Geologokeliones/?modal=admin_todo_tour.
- Tarvydas, R. Rieduliai. *Lietuvos geologija* (red. A. Grigelis ir V. Kadūnas). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 329–331.